

Úkoly a problémy péče o památky dějin protifašistického odboje v Praze

MILOSLAV NOVÁK

Ve sbornících Staleté Prahy věnovaných převážně úspěchům při záchraně a další ochraně historických uměleckých památek mohou být památky či přesněji řečeno památná místa odboje jakýmsi kontrastem, vzbuzujícím jisté profesionální rozpaky historiků umění, architektů a urbanistů. Pomineme-li zatím otázku uměle vytvořených památníků, jsou autentická památná místa dělnického hnutí i protifašistického boje vrcholícího v Květnovém povstání českého lidu — pokud jsou vůbec zachována — zpravidla nepůvabná, vnějškem nezajímavá a často až provokativně překážející urbanistickým plánům zejména v okrajových částech města. Jejich hodnota, na rozdíl od většiny uznaných a chráněných památkových objektů vzniklých z činnosti a reprezentančních potřeb někdejších vládnoucích tříd, je pouze v jejich historické výpovědi, v jejich obsahu informačním a v emočním náboji, který tento obsah nese. Volají tedy přímo po tom, aby naše památková péče rovnoměrněji dbala rozdílů a proporcí mezi památkami uměleckými, památkami sociálních dějin a dějin techniky a památkami politických dějin, zejména revolučních tříd. Tyto proporce mohou být ovšem diferencované v jednotlivých historických epochách a jsou rozličné i podle toho, zda se jedná o historii a památkové objekty národní či regionální. Tato kategorizace je důležitá také pro organizační a ekonomickou stránku ochrany (či dokonce rekonstrukce) těchto památek.

V jednom z minulých ročníků sborníku Staletá Praha se již těmito problémy zabývala v podnětném článku Eva Šádová.¹ Konstatovala přitom závažnou věc, že vykonaná nemalá práce na tomto úseku „probíhala do značné míry mimo oficiální uznání a dokumenty památkové péče a v koncepci byla zprvu ne úplně, ale spíše na okraji.“ Domnívám se, že odpovědnost za to nenese v této počáteční fázi tolik památková péče (jejíž Pražské středisko uspořádalo již v roce 1973 podnětnou konferenci s mezinárodní účastí k tomuto tématu), jako sami historici. Souvisí to totiž s tím, že regionální historie — zejména nejnovější doby — není zatím nikde tak zanedbávána jako v Praze a v pražských obvodech. Přitom regionální historii v seriózním smyslu nerozumíme historii nějakých místních nahodilých výjimečností, ale zkoumání, jak se národní historie projevovala konkrétně v daných místních podmínkách, jak si ji tady lidé uvědomovali, prožívali ji, podíleli se na ní. Regionální a národní historie se tedy vzájemně prověřují. A přitom spojení mezi regionální historií a národními ději-

Krč — Ulice obětí 6. května 2, čp. 554. Pamětní deska šestnácti občanů zavražděných nacisty 6. 5. 1945 na zahradě domu. Mezi oběťmi bylo šest dětí: Janička Procházková (nar. 1942), Milan Procházka (1935), Jarmila Šárová (1931), Eva Šrámková (1939), Jiří Vurma (1938), Drahuna Vurmová (1939)

nami není pochopitelně nikde tak bezprostřední jako právě v Praze. To je zřejmé i v dějinách protifašistického odboje. Tady se lze naštěstí již opřít o obsažnou práci Aleny Hájkové,² soustředěnou hlavně na Prahu, i její současné časopisecké pokračování Pražští komunisté v odboji, vycházející v Hlasu revoluce. Než však dojde k regionalistickému rozpracování těchto základů, bude pokračovat živelnost nebo rozpačitost v určování místních památkových objektů a jejich pořadí důležitosti. A protože památné místo se zpětně stává samostatným podnětem dalšího regionálního výzkumu, zdržují se zatím tyto důležité zpětné informace pro samu historii.

Památná místa, udržovaná v původním stavu nebo pečlivě zdokumentovaná, i dodatečně zřízené památníky na těchto místech mají dvojí významnou funkci: pomáhat historickému poznání a pomáhat formovat historické vědomí jako důležitou součást socialistického společenského uvědomění. Pomoc historickému poznání spočívá v možnosti rekonstruovat událost z hlediska technického (např. při rekonstrukci obrazu demonstrací nebo bojových akcí, útěků, zatčení) i sociologického (např. životní podmínky ilegálních pracovníků v jejich úkrytech). Funkce druhá spočívá v konkrétním dokládání poznatků z historické literatury názornými příklady. Tím zpětně vyvolává zájem o další prohloubení a rozšíření práce na regionální historii,

kteřá je jedním z předpokladů toho, aby ve vědomí mladých lidí byly překonány záporné důsledky současné urbanizace, zejména na sídlištích.

Památná místa i památníky jsou ovšem neobyčejně rozličné druhem, významem i rozsahem. Nedostatek jejich kategorizace a klasifikace znesnadňuje řešení otázky kompetence, a tím i vůbec praktického osudu těchto památek. S památkami dělnického hnutí a dějin KSČ z meziválečného období mají mnoho společného především památky na ilegální odbojovou činnost, jsou však rozmanitější. Památky a stopy bojových akcí povstání byly převážně odstraněny a jsou značně neúplně podchyceny např. v dobové fotodokumentaci, zejména v Muzeu hlavního města Prahy. Přes menší historický význam jsou i tyto pozůstatky cenné konkrétní a bezprostřední působivostí své výpovědi.

Je třeba vycházet z toho, že Praha byla za okupace nejen centrem nacistického potlačovacího aparátu, ale i politickým a akčním centrem odboje. Šlo o odbojovou činnost velmi rozsáhlou. Ale dosavadní stav podchycení památných míst tomuto významu neodpovídá.

Krč — Ulice obětí 6. května 4, čp. 553. Pamětní deska připomíná tři obyvatele tohoto domu, kteří padli v povstání a třicet dva občanů zavražděných nacisty 6. 5. 1945 ve sklepě domu, mezi nimi i deset dětí ve věku od šesti do patnácti let

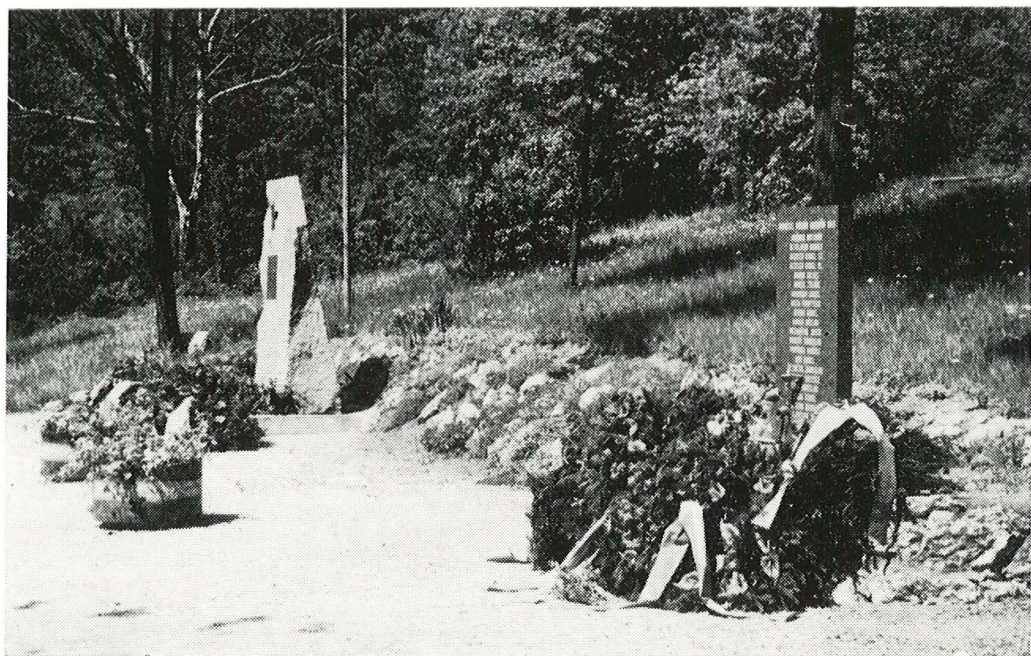

Ze dvou set třiceti pěti míst zaznamenaných v Soupisu pražských památek a památných míst revolučního dělnického hnutí, Komunistické strany Československa a protifašistického odboje³ jich do kategorie odboje patří jen třicet devět, tedy šestina, v čemž je zahrnuto devatenáct památných míst různých kategorií označených deskami, čtrnáct míst neoznačených a šest památníků. Z těchto míst je jedna národní kulturní památka (Staroměstská radnice), a to především z jiných důvodů. Jedenáct objektů je zařazeno do Státního seznamu nemovitých kulturních památek (tj. chráněno zákonem č. 22/58 Sb. o ochraně památek), většinou rovněž z jiných důvodů. Jeden objekt je v seznamu památkového zájmu a dvacet sedm objektů je nechráněných, a to včetně většiny míst označených pamětními deskami.

Tento prozatímní seznam není však zdaleka kompletní ani u míst označených pamětními deskami a je svědectvím nejednotnosti kritérií v jednotlivých pražských obvodech. Obvodní národní výbory ve spolupráci s obvodními výbory Českého svazu protifašistických bojovníků se těmito otázkami zabývají. V seznamu chybí např. jinonický Motorlet — dějiště hrdinné stávky 10. září 1941, nádraží Praha-střed, kde bylo 8. května 1945 zavražděno šedesát sedm obránců a rukojmí a další. Neúplný je

Nusle — Doudlebská 2, čp. 1334. Pomník dvaceti tří zajatých bojovníků povstání zavražděných 8. 5. 1945

Braník — západně od křižovatky Údolní — Psohlavců. Památník jednadvaceti padlých

i seznam památníků. Potřebujeme, aby nově zpracovávaný seznam byl svou relativní úplností sekundárním historickým pramenem, aby umožňoval učinit si celkový přehled o významných událostech odbojové Prahy. Dosavadní seznam obsahuje čtyři klíčová místa nacistického teroru — Petschkův palác, pankráckou věznici se „sekyrárnou“, kobyliškou střelnici a ruzyňskou jízďárnu, osm míst příprav a řízení pražského povstání, avšak pouze dvanáct míst ilegálních úkrytů význačných pracovníků a ilegální techniky. Nejsou podchycena např. místa bojů, kromě Mostu barikádníků. To je — i čistě jen evidenčně, nemluvě o podrobné dokumentaci či památkové ochraně — nesporně velmi zúžené. Přitom se dostáváme do časové tísně nejen nutností předstihu před vypracováním urbanistických plánů, plánů modernizace města a jeho bytového fondu, ale také tím, že postupně odcházejí důležití svědkové, které potřebujeme pro spolehlivý či alespoň realistický popis původního stavu místa.

Jak pokračovat dále? Obsahově zůstává tento úkol historikům (neadresně) a nevelkému aktivu historicko-dokumentačních komisí Českého svazu protifašistických bojovníků, organizačně pak obvodním národním výborům. Závažné dosavadní mezery v celkovém zpracování dějin protifašistického odboje mají být v dohledné době odstraněny. Ale tím pak nároky na regionální historii jen vzrostou. Vzroste i potřeba širšího aktivu dobrovolných pomocníků. Dosavadní příklady kronikářského zpracování období okupace a odboje — např. v Modřanech, v Běchovicích — ukazují pro ně

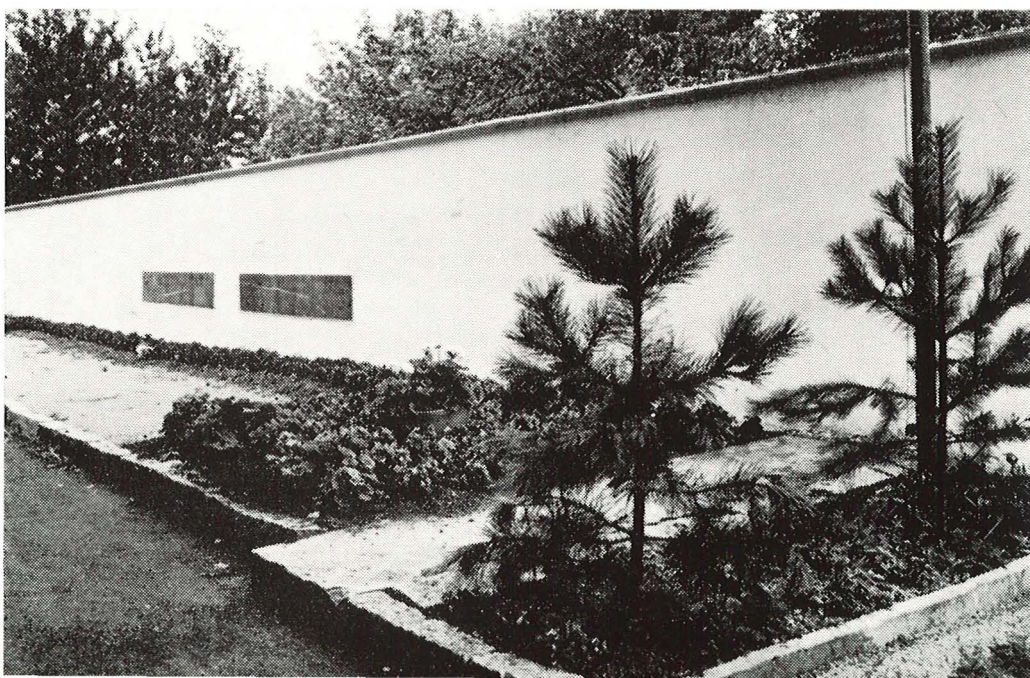
široké možnosti. Složitější a nesnadnější je to ovšem v městských částech vnitřní Prahy. V řadě pražských obvodů byly již historicko-dokumentačními komisemi Českého svazu protifašistických bojovníků zpracovány například přehledné faktografické materiály o povstání v těchto obvodech. Lze počítat s tím, že ve většině obvodů bude tato práce v dohledné době dokončena. Bude významnou pomocí při výběru a kategorizaci památných míst.

Obvodní národní výbory ve spolupráci s Českým svazem protifašistických bojovníků udělaly již důležitou práci soupisem pamětních desek a památníků ve většině pražských obvodů. Některé z těchto soupisů jsou doplněny fotodokumentací. Nedostatkem však je, že jen zčásti je podchyceno původní umístění desek (zejména těch, které označují, kde padli jednotliví účastníci povstání), pokud musely ustoupit potřebám výstavby a byly přemístěny, resp. shrnuty do společných desek umístěných na nejbližším vhodném objektu. Nedostatkem pro historické využití rovněž zůstává, že jen z malé části jsou zjištěny a shromážděny poznatky o osobách jednotlivých padlých a obětí. Je-li dnes ještě určitá naděje tyto poznatky získat, budou musit pomoci některé obvodní národní výbory. Rozdělení je nerovnoměrné; z celkového počtu přes dva tisíce obětí je jich na osm set v Praze 4.

Pamětní desky padlých, pokud jsou na původním místě, patří jak do kategorie památníků, tak i k označení památných míst v užším smyslu. Pojem památných míst je ovšem velmi široký. Podle povahy připomínaného dění a události jsou to:

— místa nacistického teroru (věznice, popraviště, mučírny gestapa, místa masakrů),

Hrob sovětských vojáků na hřbitově ve Vokovicích v Praze 6

Pamětní deska neznámému hrdinovi v Praze 1 na Hradčanech, Za Pohořelcem

- místa bojových vystoupení (místa ozbrojeného boje, barikád, diverzí většího rozsahu, demonstrací a stávek),
- místa významných zasedání politických představitelů a revolučních národních výborů,
- konspirační byty, tajné tiskárny, úkryty vysílaček, přepážky atd.,
- místa vstupu Sovětské armády do Prahy 9. května 1945,
- místa narození, působení, skrývání, event. zatčení jednotlivých významných činitelů odboje,
- místa, kde padli jednotliví bojovníci odboje a povstání.

Podle vnější formy těchto míst jde nejčastěji o obytné budovy, resp. jednotlivé byty, ale i o prostranství ulic, náměstí, někdy i o dosud ještě nezastavěné prostory, kde probíhaly bojové operace. Nehledíme-li k místům, kde padli jednotliví bojovníci povstání, která jsou ve většině případů uspokojivě označena deskami, je nejvíce míst bojového vystoupení, vezmeme-li v úvahu 1600 pražských barikád. Místa nacistického teroru jsou dobře podchycena a ve většině případů uspokojivě označena. Značně dosud kulhá podchycení, dokumentace — nemluvě o památkové ochraně — míst významných politických zasedání, např. ilegálních ústředních výborů KSČ. Totéž se týká revolučních národních výborů. Podchycení konspiračních bytů a úkrytů významných činitelů odboje, tiskáren atd. je stále velmi neúplné a spíše známé jen odborným zájemcům. Dnes ve většině případů známe už jen souřadnice památkového místa. Vlastní památkový objekt, zejména ovšem interiér, je již zřejmě nerekonstruovatelný.

To všechno ukazuje velký rozsah úkolů, ve kterém by alespoň do roku 1985 — roku čtyřicátého výročí osvobození Československa Sovětskou armádou — měla být vykonána podstatná část práce, kterou ještě vykonat lze.

O rekonstrukci původního stavu se bude uvažovat ovšem zřejmě jen v případech výjimečných. V převážné většině však půjde alespoň o podchycení všech zjistitelných významnějších míst, o pořízení přehledné dokumentace nynějšího stavu a pokud možno náčrtku původního stavu tak, aby mohl být v případě potřeby vyroben alespoň zmenšený model situace. Jedním ze základních úkolů přitom bude označit místo zvenčí alespoň informační tabulkou s vysvětlením dění či událostí, které připomíná. Tato praxe je běžná v řadě socialistických zemí. Výtvarně řešené a nákladné pamětní desky mohou být rezervovány pro případy zvláště významné. Toto minimum z hlediska nákladů by snad bylo pro potřeby historie a historické propagandy dostačujícím základem.

Pozornost památným místům je třeba věnovat i z hlediska společenských potřeb jednotlivých lokalit, jak je tomu i u památek ostatních. Rozdělení památných míst odboje je v Praze pochopitelně nerovnoměrné. Největší počet je koncentrován ve středu města, ale na sídlištích, kde žije většina obyvatel města, zejména mladých, a kde je také nejvíce škol, je těchto historických památek velmi málo. A přitom právě tam každá památka pomáhá vytvářet tradici místa a působí na formování společenského vědomí dětí a mladých lidí, kteří zase naopak mohou přispívat k udržování a využívání památek. Tím více je třeba zdůraznit úlohu a odpovědnost obvodních národních výborů při koordinaci a sjednocování metod a forem práce při vyhledávání, dokumentaci a zajišťování památných míst a památek celopražskými orgány. Dosavadní úloha Českého svazu protifašistických bojovníků, z jejichž praktických zkušeností a názorů tento článek vznikl, zřejmě příliš vzrůst nemůže. Péče o památky protifašistického boje pražského lidu a průběhu a událostí národně-demokratické revoluce, která po 9. květnu 1945 pokračovala, aby přerostla v revoluci socialistickou, musí být jasně institucionalizována jako důležitý politický úkol.⁴ Teprve v těchto podmínkách minulé, současné i budoucí drobná práce jednotlivců bude moci být plně využita a zhodnocena.

Poznámky

- ¹ Šádová, E.: K otázce památek na protifašistický boj pražského lidu za druhé světové války, Staletá Praha VIII, Praha 1977, str. 91—103.
- ² Hájková, A.: Strana v odboji, Praha 1975.
- ³ Praha revoluční, soupis pražských památek a památných míst revolučního dělnického hnutí, Komunistické strany Československa a protifašistického odboje, Praha 1975.
- ⁴ V tomto směru může být příkladem Německá demokratická republika, jak ukázal mj. referát Dr. Anny Dory Mietheové na zmíněné konferenci v Praze v roce 1973, informující účastníky zasedání o přípravě příručky Památná místa dějin dělnického hnutí, antifašistického boje a socialistické výstavby v NDR. — Mietheová, A. D.: Problémy při zpracování soupisu památek, Pražské památky revolučního dělnického hnutí, sborník referátů, diskusních příspěvků a dokumentů z konference a výstavby, které se konaly na počest 25. výročí Vítězného února v Praze, únor-březen 1973, Praha 1973, str. 139—140.